

Dolnośląska Biblioteka Publiczna im. Tadeusza Mikulskiego we Wrocławiu
3 października 2018 roku

Latająca Biblioteka Pomysłów

Cykl spotkań warsztatowych dla bibliotekarzy o nowej literaturze dziecięcej i młodzieżowej

Nie ma się czego bać – trudne tematy w książkach dla dzieci

Prowadzenie: dr Katarzyna Slany (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

Jednym z kluczowych kierunków badań nad współczesną literaturą dla dzieci i młodzieży w Polsce i na świecie, ważnym dla środowisk naukowych oraz dla nauczycieli, bibliotekarzy oraz pedagogów jest namysł nad tzw. „trudnymi tematami” popularnymi i mocno artykułowanymi w najnowszej literaturze kierowanej do niedorosłych (szczególnie do dzieci w młodszym wieku szkolnym).

Jak wyjaśnić ów enigmatyczny termin „tematy trudne”?

W środowiskach pedagogicznych i edukacyjnych służy on jako określenie tematów tabuizowanych społecznie lub tych, których tematyka wg opinii dorosłych (np. rodziców lub nauczycieli) może wpływać niekorzystnie na stan emocjonalny dziecka i jego rozwój. Tematy tabu wynikają z ogromnej nieufności społecznej wobec tzw. zagadnień „niedyskursywnych”, o których mało się mówi m.in. w szkołach czy na studiach nauczycielskich i pedagogicznych. Wywołują one często poczucie dyskomfortu, budzą niechęć, lęk. Nieliczni chcą się z nimi konfrontować. Dorosłym brak bowiem narzędzi literaturoznawczych, pedagogicznych i filozoficznych do interpretowania tego typu utworów.

Jakie zagadnienia należą do tego obszaru literatury?

1. Po pierwsze tematyka strachu, grozy, lęku. W kontekście grozy często zadajemy sobie stereotypowe pytanie: po co narażać dzieci na negatywne emocje? W Polsce ostracyzm wobec tematyki grozy w utworach dla dzieci ma długą tradycję, zmieniano nawet topikę grozy w baśniach, by uczynić je bardziej idyllicznymi i emocjonalnie neutralnymi, choć dzieci najczęściej lubiły słuchać właśnie fragmentów krwawych, mrocznych, groteskowych. Fascynacja grozą, makabrą, groteską, turpizmem widoczna jest już u dzieci w wieku przedszkolnym. Lubią one brać udział w zabawach w „banie się” i „straszenie się”, podczas których wymyślają makabryczne wierszyki. W tych improwizowanych wierszach naigrywają się ze strachów, upiórów, dzieciożerców i złych dorosłych. Karnawalizują strach, terapeutyzują go poprzez jowialny żart. Jerzy Cieślowski pisał, że dzieci uwielbiają straszyć się nawzajem, odczuwają przy tym dreszcz rozkoszy¹. Joanna Papuzińska dodaje, że dzieci rozbrajają grozę poprzez sceny absurdalne, makabrę ukazując w scenerii „na opak”, czego świadectwem jest folklor dziecięcy². Warto przywołać refleksję Antoniego Kępińskiego, który pisał, że dzieci mają duże zapotrzebowanie na grozę. Potrafią ją poprzez zabawy i samodzielne poetyzowanie neutralizować, co sprawia, że niejasne lęki zamieniają się w namacalne, oswojone strachy³. Brak przekonania co do wartości grozy w literaturze dla dzieci dostrzegają i rodzimi twórcy. Dlatego niechętnie sięgają po poetykę strachu, szukając tematów neutralnych lub lekkich, aby nie narazić się na opinię prowokatora, nonkonformisty, którą często „przypina się” artystom niezależnym, wprowadzającym do literatury dla dzieci całą gamę emocji i doznań – w tym tych smutnych, traumatycznych, strasznych, granicznych, które środowiska związane z edukacją traktują często bardzo personalnie, intymnie, a nie jako tematy literackie, z którymi podmiot dziecięcy musi się mierzyć, tak samo jak dorosły. Wydaje się jasne, że taki sposób myślenia tworzy przepaść ontologiczną i psychiczną między dzieckiem a dorosłym, tak jakby było możliwe odseparowanie dzieci od negatywnych emocji, myśli, doświadczeń. Hermetyzowanie dziecka traktowanego jako przedmiot w kokonie idylli nie jest jednak możliwe. Strach, lęk to jedne z pierwotnych i podstawowych emocji, doskonale znanych dzieciom, zaś współczesna literatura dla dzieci wypracowała modelowe korzystanie z topiki grozy m.in. w nowym gatunku nazywanym „dziecięcą powieścią grozy” oraz sposoby neutralizowania grozy, a także umiejętności czerpania zeń przyjemności.

Jak zdefiniować dziecięcą powieść grozy? O tekście grozy skierowanym do dziecięcego odbiorcy możemy mówić wówczas, „(...) gdy w świecie dotychczas znajomym dziecku, doświadcza ono zdarzeń przerażających, makabrycznych, groteskowych, absurdalnych lub obrzydliwych, których jest ewidentnym sprawcą lub które wynikają z działań jakiejś mrocznej postaci dziecku nieprzychylnej”⁴. Zdarzenia te są jednak przeważnie silnie podszyte ludyzmem. Niewątpliwie więc opowieść grozy dla dzieci korzysta z ogólnej strategii kreowania tekstu typowej dla literatury grozy,

¹ Jerzy Cieślowski „Wielka zabawa: folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka, wiersze dla dzieci”. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.

² Joanna Papuzińska „Dziecko w świecie emocji literackich”. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1996.

³ Antoni Kępiński „Lęk”. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1979.

⁴ Katarzyna Slany „Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana”. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2016, s. 240.

jednakże groza zostaje tutaj najczęściej zdekonstruowana poprzez symboliczny dziecięcy śmiech, co stanowi o specyfice tego gatunku i pozwala postrzegać go jako: „(...) formę (która ma – K.S.) nie tylko specyficzną i zawsze powtarzającą się tematykę, lecz także swój repertuar środków artystycznych (...) ma też swoje (...) zamierzenie estetyczne, intencję narzucania czytelnikowi określonego rodzaju przyjemnego (ludycznego – K.S.) przerażania i grozy”⁵. W przypadku utworów skierowanych do dzieci młodszych mamy zatem do czynienia z neutralizowaniem strachu poprzez strategie ludyczne i karnawałowe. Warto też dodać, że figury monstrów w książkach dla dzieci służą najczęściej do zaprezentowania społecznej inności, odmienności, obcości, czyli pozwalają dziecku poprzez czytelne metafory zastanawiać się nad ważnymi tematami społecznymi. Obok utworów wyrastających z fantastyki grozy istnieje także nurt mrocznej grozy kierowanej do dzieci w starszym wieku szkolnym, gdzie kategoria horroru, poetyka schizoidalna, gotycyzm służą budowaniu niepokojącego nastroju bliskiego utworom dla dorosłych, należy jednak pamiętać o fikcjonalności repertuaru strachu i wiedzy dziecięcych odbiorców o umowności, wręcz figuratywności formuły strachu. Dzieci integrują grozę i mierzą się z nią poprzez tekstowe zbliżenie się do niej, dzięki czemu oswiają lęki, stawiają im czoło. Kontakt z grozą literacką, symboliczną, archetypiczną nigdy nikomu nie szkodził, niezależnie od wieku. Inna sprawa, istnieją różne osobowości, różne stopnie wrażliwości, w każdym z nas rozwijają się inne upodobania czytelnicze. Dlatego dziecko samo da nam znać, czy grozy literackiej potrzebuje, jeśli nie – podobnie jak dorosły, który nie lubi horrorów, podąża swoją ścieżką literacką, tworzy własną bibliotekę (dosłowną i symboliczną), ważne, żeby ona w ogóle była.

Polecane tytuły:

Neil Gaiman „Koralina”; Chris Priestley „Opowieści grozy Wujka Mortimera”; Dorota Wieczorek „Strachopolis”; Lemony Snicket „Laszlo boi się ciemności”; Grzegorz Gortat „Ewelina i czarny ptak”; Marcin Szczygalski „Czarny młyn”; Maurice Sendak „Mommy?”

2. Po drugie do „tematów trudnych” zaliczyć należy także najnowszą, mortalną, tanatopedagogiczną literaturę dla dzieci, poruszającą świadomie zagadnienia związane ze śmiercią i sytuacjami granicznymi. Społeczny lęk przed śmiercią w utworach kierowanych do dzieci młodszych jest nawet większy niż ten przed grozą literacką. Wynika to z faktu, że śmierć społecznie jest tematem niedyskursywnym, swoistym społecznym tabu. Tymczasem w XX- i XXI-wiecznej pedagogicznej i literaturoznawczej refleksji teoretycznej przeważają opinie, że dorośli powinni umiejętnie przygotować najmłodszych na ewentualną konfrontację ze śmiercią. Nie chodzi tu o profilaktyczne rozmowy z dziećmi o śmierci w chwili, gdy ktoś z ich bliskich umiera, ani fachową pomoc psychologa czy terapeuty udzielaną dzieciom z traumą spowodowaną czyjąś śmiercią lub lękiem przed nią. Chodzi o rozmowy wyprzedzające takie newralgiczne sytuacje,

⁵ Tamże, s. 241.

prorowadzone bez okazji i niemonitorowane przez specjalistów. Swobodne dyskusje, podczas których rodzice, opiekunowie, wychowawcy w empatyczny i mądry sposób dialogują z najmłodszymi o umieraniu i śmierci jako zjawiskach wszechobecnych w świecie, naturalnych, dotyczących każdej istoty żywej. Pomocą jest tu tanatopedagogiczna literatura dla dzieci, w której pojawiają się liczne strategie neutralizujące tabu śmierci, dające dorosłym wskazówki psychologiczne, ale i językowe, które służą „oswajaniu” dzieci ze śmiercią oraz pokazują dorosłym „dyskursywność śmierci”. Faktem jest, że dorośli przedkładają własny komfort psychiczny w doborze tematów nad faktyczne potrzeby dziecięce. Liczą, że dziecko nie domysli się ich emocji – co niewyartykułowane nie dotrze do jego świadomości. Wśród najpopularniejszych strategii osuwających dziecko ze śmiercią w książkach dla najmłodszych pojawia się:

- a) odwołanie do procesualności i naturalności śmierci,
- b) cykliczności życia i śmierci,
- c) prezentowanie rytuałów pogrzebowych i prawa do indywidualnej żałoby;
- d) antyeufemizacja języka śmierci w kontekście posthumanizmu,
- e) dowartościowanie śmierci zwierzęcia,
- f) zróżnicowana refleksja nad śmiercią w perspektywie biologicznej, duchowej, religijnej, quasi-reinkarnacyjnej, symbolicznej i mitologiczno-archetypowej,
- g) indywidualny charakter ostatnich spotkań z bliskimi i szukanie dla zmarłego miejsca we własnej biografii,
- h) afirmatywny stosunek do życia, celebrowanie codzienności i pamięć o zmarłych, jednak formuła pamiętania jest tu spersonalizowana, własna, indywidualna⁶.

Twórcy tanatologicznej literatury dla najmłodszych podkreślają wagę takich dyskusji, często inicjowanych przez same dzieci, w których wykorzystać można obecne w niej strategie osuwania tabu śmierci i neutralizowania lęku przed nią. Lektury te sprzyjają rozwojowi postawy, która wyklucza tłumienie uczuć. Zachęcają do głębszej refleksji nad życiem i śmiercią, ponieważ niezależnie od wieku powinniśmy zadawać sobie oraz innym wprost nieszablonowe, egzystencjalne i metafizyczne pytania⁷.

Polecane tytuły:

Georg Maag „Ogród. Dobra opowieść na wielki smutek”; Stian Hole „Lato Garmanna”; Marianna Sztyma „Pustka”; Michał Rusinek „Powieki”; Amanda Erickson „Czarne życie”; Jarosław Mikołajewski „Kiedy kiedyś czyli Kasia, Panjan i Pangór”; Wolf Erlbruch „Gęś, śmierć i tulipan”

⁶ Katarzyna Slany „Śmierć we współczesnej literaturze dla dzieci – łamanie tabu?” [w:] „Śmierć w literaturze dla dzieci i młodzieży”, red. Katarzyna Slany. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2018, s. 35–61.

⁷ Tamże, s. 60.

3. Po trzecie „tematy trudne” to również utwory określane jako „antropologicznie wrażliwe”⁸, co oznacza, że ich zadaniem jest uwrażliwiać dzieci w młodszy i starszy wiek szkolny na tematy ważne społecznie, istotne w sferach prywatnych i publicznych, które czynią z nich ważnych partnerów kluczowych dyskursów społecznych. Mowa tu być może o następujących zagadnieniach:

- a) wojna i wielokulturowość,
- b) realia PRL-u,
- c) Holocaust i tematyka postpamięciowa,
- d) posthumanistyczny dyskurs o prawach zwierząt i nieantropocentrycznych sposobach ich postrzegania,
- e) przemoc w rodzinie, rozpad rodziny, różne oblicza ponowoczesnej rodziny,
- f) feministyczne tropy literackie oraz gender,
- g) budowanie przyjaźni w małej grupie społecznej versus globalizacja i ponowoczesność,
- h) nierówności społeczne, hierarchizacja, poczucie alienacji, samotność w tłumie,
- i) inicjacja, indywidualizm i podmiotowość,
- j) realistyczne obrazy portretujące sytuacje z codziennego życia dziecka m.in. relacje z rodzicami i rówieśnikami czy obserwowanie przez dziecko metamorfoz w obszarze tradycyjnych ról społecznych.

Utwory tego typu nie mają dzieci wizją doskonałego świata, nie budują sztucznych kokonów, w których dorośli chcieliby zabarykadować najmłodszych, aby uchronić ich przed trudami codziennej egzystencji, zmianami społecznymi, zróżnicowanymi sposobami postrzegania rzeczywistości. Teksty należące do tej grupy wymagają interdyscyplinarnego podejścia ze strony dorosłego: socjologicznego, filozoficznego, pedagogicznego, dużej otwartości umysłu, nie narzucania dziecku żadnych konkretnych światopoglądów ani systemów wartości z poszanowaniem dla jego odmienności, indywidualizmu, wrażliwości.

Polecane tytuły:

Adam Wajrak „Lolek”; Cristóbal León, Cristina Sitja Rubio „Dziwolągi”; Magdalena Tulli „Ten i tamten las”; Patrick George „Uratuj mnie”; Agnieszka Suchowierska „Mat i świat”; Jarosław Mikołajewski „Wędrowka Nabu”; Małgorzata Strękowska-Zaremba „Dom nie z tej ziemi”; Iwona Chmielewska „Pamiętnik Blumki”; Joanna Rudniańska „Kotka Brygidy”; Klaas Verplancke „Mus jabłkowy”; Pija Lindenbaum „Filip i mama, która zapomniała”; Ulf Stark „Jak mama została Indianką”; Gro Dahle „Grzeczna”, Gro Dahle „Wojna”

⁸ Danuta Świerczyńska-Jelonek „Baśniowość i antropologiczna wrażliwość współczesnej obyczajowej i psychologicznej literatury młodzieżowej”, [w:] „Sztuka dla dziecka. Tradycja we współczesności”, red. Grzegorz Leszczyński. Centrum Sztuki Dziecka, Poznań 2011.

Bibliografia:

Cieślakowski Jerzy „Wielka zabawa: folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka, wiersze dla dzieci”. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.

„Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej”, red. Anna Mik, Patrycja Pokora, Maciej Skowera. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2016.

Janus-Sitarz Anna „Groteska literacka. Od Diabła w Damaszku po Becketta i Mrożka”. Universitas, Kraków 1997.

Kępiński Antoni „Lęk”. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1979.

Kostecka Weronika „Baśń postmodernistyczna: przeobrażenia gatunku. Intertekstualne gry z tradycją literacką”. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2014.

Leszczyński Grzegorz „Magiczna Biblioteka. Zbójcekie księgi młodego wieku”. Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej, Warszawa 2007.

Papuzińska Joanna „Dziecko w świecie emocji literackich”. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1996.

Skowera Maciej „Różne odcienie dzieciństwa w utworze Agnieszki Suchowierskiej Mat i Świat”. „Litteraria Copernicana” 2017, nr 3.

Slany Katarzyna „Groza w literaturze dziecięcej. od Grimmów do Gaimana”. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2016.

Slany Katarzyna „Karnawalizacja grozy w folklorze dziecięcym”. „Literatura Ludowa” 2017, nr 1.

Slany Katarzyna „Strategie osławiania monstrów przez dzieci we współczesnych książkach obrazkowych”. „Współczesna Biblioteka Myśli Pedagogicznej” 2017, t. 6.

„Śmierć w literaturze dla dzieci i młodzieży”, red. Katarzyna Slany. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2018.

Świerczyńska-Jelonek Danuta „Baśniowość i antropologiczna wrażliwość współczesnej obyczajowej i psychologicznej literatury młodzieżowej”, [w:] „Sztuka dla dziecka. Tradycja we współczesności”, red. Grzegorz Leszczyński. Centrum Sztuki Dziecka, Poznań 2011.

Wortman Stefania „Baśń w literaturze i życiu dziecka: co i jak opowiadać?”. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1958.

Wójcik-Dudek Małgorzata „(Wy)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży”. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.

„Wyczytać świat – międzykulturowość w literaturze dla dzieci i młodzieży”, red. Bernadeta Niesporek-Szamburska, Małgorzata Wójcik-Dudek. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014.

Zabawa Krystyna „Rozpoczęta opowieść. Polska literatura dziecięca po 1989 roku wobec kultury współczesnej”. Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.

dr Katarzyna Słany — adiunkt w Instytucie Pedagogiki Przedszkolnej i Szkolnej w Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Zajmuje się polską i zagraniczną literaturą dziecięcą i młodzieżową. Autorka książki "Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana" (2016). Prowadzi badania z zakresu grozy, sytuacji granicznych i animal studies w literaturze dziecięcej oraz feministycznych retellingów baśni.

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

Projekt dofinansowany ze środków
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Organizatorzy: Wydawnictwo Dwie Siostry i Polska Sekcja IBBY

Patron: Lustro Biblioteki

© Wydawnictwo Dwie Siostry, Warszawa